

ПСИХОДЕЛІЯ ТА ПРОБЛЕМА МНОЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ В НОВЕЛАХ Ю. ІЗДРИКА «АМ™»)

Статтю присвячено дослідженню психоделійного дискурсу у літературі. Прослідковується зв'язок між першою психоделійною революцією та феноменом концептуалізму. На матеріалі роману Ю. Іздрика «АМ™» психоделія розглядається як прийом, який уможливіє множення ідентичностей у «тілі тексту». Наголошується ризоматичний характер множення ідентичностей та самоідентифікація Ю. Іздриком власної концептуальної моделі текстотворення за рахунок «проговорювання» текстів російських концептуалістів.

Ключові слова: психоделія, психоделійний дискурс, трансмутація ідентичностей, протагоніст, агент, концептуалізм.

Статья посвящена исследованию психоделического дискурса в литературе. Отслеживается связь между первой психоделической революцией и феноменом концептуализма. На материале романа Ю. Издрика «АМ™» психоделия рассматривается как прием, который способствует умножению идентичностей в теле текста. Делается вывод про ризоматический характер умножения идентичностей и самоидентифицирование Ю. Издриком собственной концептуальной модели текстопорождения за счет «проговаривания» текстов российских концептуалистов.

Ключевые слова: психоделия, психоделический дискурс, трансмутация идентичностей, протагонист, агент, концептуализм.

The article is dedicated to the research of psychedelic discourse in literature. The connection between the First Psychedelic Revolution and the phenomenon of Conceptualism is traced. On the material of Y. Izdryk's novel «АМ™» the psychedelia is considered as a method which permits the increasing of identities in the body of text. The rizoma-charactered way of the increasing of identities and a self-identification its own conceptual model of text-creating by Y. Izdryk with «walking-through» of Russian conceptualists' texts are concluded.

Key words: psychedelia, psychedelic discourse, transreplication of identities, protagonist, agent, Conceptualism.

Поняття «психоделія» посідає чільне місце не лише у лексиконі спеціалістів відповідної галузі медицини (наркологія, психіатрія), але й виправдано вживається у сфері гуманітаристики стосовно специфіки розвитку світової культури починаючи від другої половини ХХ ст. і до сьогодні. Психоделійна література, або «пси-література» [13] презентує складний зв'язок між (а)соціальними реаліями (творенням «штучної» свідомості за допомогою алкогольних та психотропних препаратів) та відтворенням індивідуальної свідомості у художньому творі, або ширше – у мистецтві.

Питання психоделійного дискурсу виявляється проблемним з декількох причин: по-перше, досі не подано конкретного визначення, чим саме є «пси-

література» (сукупністю окремих творів з відповідною тематикою, окремим жанром [13], прийомом [2] тощо); по-друге, у вітчизняному літературознавстві відсутні ґрунтовні праці із зазначеної тематики, що може бути зумовлене нехтуванням або недостатнім розумінням важливості аналізу психоделії у зв'язку з альтернативними художніми системами (концептуалізм, соц-арт), які, у свою чергу, теж постають недослідженими; по-третє, оминається фактичний зв'язок психоделії та проблеми самоідентифікації (самості, відповідності, ідентичності) особистості. Наведені вище фактори зумовлюють *актуальність і новизну* запропонованої розвідки.

Мета статті – з'ясувати специфіку психоделійного дискурсу у доробку Ю. Іздрика на

матеріалі твору «AM™». Логіка дослідження передбачає розв'язання наступних завдань: 1) розгляд феномена психоделії та накреслення парадигми психоделійної літератури; 2) визначення зв'язку між психоделійним дискурсом та концептуалізмом; 3) з'ясування залежності між психоделійним дискурсом та деперсоналізацією; 4) аналіз роману у новелах «AM™», в якому психоделія використовується як прийом; 5) дослідження проблеми множення ідентичностей у творі на кількох рівнях.

Теоретико-методологічною базою розвідки слугують праці, присвячені питанням літератури постмодернізму (Б. Маньковської [6], В. Куріцина [5], Л. Сафронової [10], М. Епштейна [12]), явищам психоделії (О. Даниліна [3]) та пси-літератури (Т. Гланца [2], Р. Дікінса [13]). Також будуть використані рецензії та рефлекс-аналізи твору «AM™» [7; 9].

Сучасний американський режисер та письменник Ч. Хейз в одному з інтерв'ю для «PsypressUK Literary Reviews» зазначає, що «психоделійна література, загалом, може бути визначена як твір, що написаний під впливом або за підтримки психоделійних препаратів» [13]. Таке визначення слугує зайвим підтвердженням того, що феномен пси-літератури до сьогодні лишається не лише недостатньо вивченим, але й недостатньо зрозумілим навіть для осіб, пов'язаних із культурною сферою. Перш ніж звернутися безпосередньо до визначення психоделійної літератури та психоделії у зв'язку з творчістю Ю. Іздрика, слід осмислити історію формування цього складного феномена.

Не викликає сумніву, що мова йде про психоделійну парадигму, оскільки можна виокремити принаймні дві хвилі психоделійної, з якими пов'язані дві версії психоделії у літературі, а також три джерела, що призвели до її становлення. Перша хвиля накриває Англію та США наприкінці 1960-х рр. На думку автора статті, її можна умовно позначити епохою «XXX»: Альберт Хофман (першовідкривач ЛСД), Хамфрі Осмонд (британський психіатр, який перший запропонував термін «психоделія»), Олдос Хакслі (зб. есеїв «Двері сприйняття», де у «науково-літературній формі» [13] відображено досвід письменника у вживанні мескаліну). Саме ці три постаті на гребені першої хвилі є центральними, оскільки через аналіз їх внеску у вивчення психоделії здійснюється диференціація пси-літератури. Р. Дікенс, визначаючи феномен психоделійної літератури як жанр, пропонує розглядати у його межах чотири субжанрів, що формуються відповідно до їх інтенцій: ««твори» на дослідження психотропних речовин у психіатрії, фізіологічних та хімічних галузях; опис суб'єктивного досвіду вживання психотропних ліків (*тут текстотворення використовується як форма комунікації і зумовлюється цим досвідом* – О. Ц.); соціо-політичні, соціо-культурні імплікації ентеогенів, і, нарешті, застосування теоретичних

підходів у вивченні екстатичного досвіду, що, мабуть, найкраще виражає псевдо-наукова психоделія» [1]. Таким чином, йтиметься про *твір-дослідження, досвід, застосування* та соціо-культурне коментування. Одразу слід звернути увагу на дифузю субжанрів відповідно до специфічного об'єкта опису (психоделія та психотропні препарати), тому в «AM™» Ю. Іздрика можна віднайти сліди всіх чотирьох субжанрів, зауважуючи на особливому підзаголовку – «Як досягнути безсмертя у домашніх умовах» (роман у новелах виявляється певною інструкцією, що постає на базі *дослідження, досвіду, застосування та коментування*).

У зв'язку з першою хвилею психоделійної революції варто відзначити ще одне важливе явище, а саме – народження західного концептуалізму (перший номер журналу «Art-Langague» – 1969 р.). О. Данилін називає концептуалізм «вододілом» психоделійної хвилі, що зумовив поворот усієї світової культури [3, с. 319]. Об'єкт творчості стає її суб'єктом, і навіть більше – «об'єкт пізнання абсолютно перестає відрізнятися від способу та методу пізнання, так само, як і у свідомості окремого «психонавта»: на модних полотнах кількість реальностей відповідає числу використаних митцем технічних прийомів – об'єкт перестає мати значення» [3, с. 320]. Змінюється саме бачення реальності, на місці буття постає небуття, або Пустота (ще один ключ до концептуалізму): предмет є лише потенцією тих смислів, які з нього можна виробити. Психоделія спричиняє появу Мистецтва-Після-Об'єкта (Post-Object-Art), творення образу трансформується у конструювання концепцій. Якщо сюрреалісти намагались максимально дистанціюватися від особистості, попри це, продовжуючи в обсесивному стані продукувати індивідуальні візії, то концептуалізм повністю відповідає вимозі «розпорошення» індивідуальності, «душа мистця роз-втілюється» [3, с. 323]; навіть сам процес творчості концептуалісти характеризують як «пусту дію», «не-дію» [11, с. 74].

Друга хвиля психоделійної революції підіймається над простором колишнього СРСР на поч. 1990-х рр., при цьому, Т. Гланц наголошує, що «цю революцію не слід розглядати лише у побутовому плані, де вона пов'язана зі «справжніми» наркотиками та технологіями віртуальної реальності, але як самотню художню практику» [2, с. 266]. Різниця між першою та другою хвилями очевидна: психоделійний дискурс 1990-х рр. XX ст. позбавлений екзистенційної глибини 1950-1960-х рр., скасовується пошук фундаменту свідомості, на перший план виходить «примат недовіри до універсальних зв'язків» [2, с. 266] і самого себе. На пострадянському просторі такий вектор особливо актуальний, оскільки після занепаду «Великої Утопії» «люди повстають проти самих себе <...> це ідентичність, що розірвана між теперішнім та минулим, державою та людьми, домом та закордоном» [14, с. 3]. Своєрідним звільненням від такого протистояння собі самому

виступає «фрагментація та свобода не відносин між людьми, не комунікація зі своїм внутрішнім світом, минулим чи несвідомим, а свобода по відношенню до своїх власних фантазмів» [2, с. 266].

Утворюється новий тип психоделійного героя-мандрівника, комунікація якого відбувається у сферах фрагментарного, інтервального, відчувається «фантомна, чарівна легкість у всьому, що з ним відбувається». У творі Ю. Іздрика протагоніст здійснює хронотопічний транспортинг (Львів – Зондерборг – Карпати – не ідентифіковані екзотичні локуси), не відчуваючи жодного дискомфорту, оскільки «психоделія як прийом та стан не скаута логікою причин та наслідків» [2, с. 270], у той час як примарні рівні зберігають свою гетерогенність.

Слід зауважити, що ключовим поняттям для аналізу «АМ™» слугує дефініція психоделії як *прийому*, що характеризується як «сполучення несполучуваних продуктів розуму: різних рівнів свідомості, які не можуть бути зведені до сингулярного об'єднувального начала» [2, с. 270]. Відсутність такого єдиного начала зумовлює множення ідентичностей у «тілі тексту», у першу чергу, на рівні нарації, а також на рівні персонажів (Наратор – Окрю Іржон – Езра – Дерibas – Оркі – Арктичний вовк – Сусідка з п'ятого поверху). Психоделійна естетика, притаманна творам, побудованим на зсувах свідомості та її змінених станах, декларує, по-перше, відсутність будь-якої ідентичності, по-друге, відсутність опозиційності та полярності; радше, слід говорити про принцип ризоматичності. У статті «Трансцендентальна медитація над шахівницею» С. Матвієнко слушно зауважує, що текст «АМ™» – це «розгорнуте одкровення про те, яким важким і загостреним може бути очікування *іншого*, до появи якого ти спричинився <...> це не Чужий. І навіть не Інший, а *інший*. З маленької. Він – *autre*. Object petit a – маленький інший. Вже не я, і ще я» [7].

Трансмутація ідентичностей у тексті роману може бути охарактеризована як «мерехтіння» (рос. відповідник – «мерцание») або «незалипання», поняття, вживані членами Московської концептуальної школи на позначення «подвійного ставлення до свого «Я», свого місця у світі, своєї справи <...> Це «мерехтіння» відбувається постійно, в одному і тому ж ритмі – то ти зберігаєш свій «ідентитет», то втрачаєш його» [11, с. 62]: «Езра – *суть патріотизму*. Езра – *патріот*, без сумніву. А вона, напевно, ні. Вона смакує канапку <...> Холодна кавка і мокрі канапки – так снідає жінка, яка насправді є тобою». Ідентифікація через статус (патріот) раптово мутує, переконуючи читача в тому, що герой є і чоловіком, і жінкою одночасно, але у симультанних площинах свідомості (поверхи хмарочосу): «Далі ти бачиш, як вона бере з таці помідор, пурпуровий, як сотня deer purple, підносить його над мушлюю, обливає окропом, шпарячи собі пальці, а потім за допомогою складаного ножика з

перламутровою ручкою починає обдирати зі шкірки <...> «У горах теж буває сніг» – шепоче ніжно ворог <...> Езра зривається з місця, жбурляє ножа, недочищений помідор і вибігає у кімнату» [4, с. 24-25]. Наведений фрагмент важливий, оскільки він одночасно корелює з двома цікавими аспектами концептуального письма. Дж. Маккаузленд, аналізуючи роботи російських adeptів «альтернативної прози» (соц-артівці та концептуалісти), звертається до роману В. Єрофєєва «Російська красуня», де головна героїня Ірина Тараканова виявляється жіночим альтер-его самого Єрофєєва [14, с. 100], так само, як низка персонажів «АМ™» свідомо відсилає читача до персони Ю. Іздрика.

Іншим аспектом проблеми ідентичностей є топос шпигунства у психоделійному дискурсі. Агент – термін на позначення протагоніста; за словником Московської концептуальної школи, це «специфічний стан відкинутості та відчуження від того, що відбувається, за якого людині здається, що він агент чогось, йому самому невідомого, що десантується без якого-небудь завдання і не належить ні до якої агентури. Стан агента нефункціональний: він рівномірно відчужений від усього («для Агента усі східці слизькі») [11, с. 24]. Т. Гланц, звертаючись до зазначеного питання, зауважує на відсутності різниці між агентом та шпигуном: позбавленість конкретного завдання є головною ознакою психоделійного шпигуна, рушієм його станів свідомості [2, с. 272]. Протагоніст Іздрика відчуває свою відкинутість та відстороненість, постійно знаходячись під впливом певної символічної загрози (почвари на гвинтових сходах, п'яні студенти, Леббеч, Проби), одночасно постаючи задіяним у якомусь «тайнстві» (психлікарня, партійне зібрання) під час здійснення свого «тріпу». Найбільш промовистою у цьому плані є новела «Ідіоти», де компульсивні дії агента нарешті призводять до виконання ним завдання (спалення Монастиря Ідіотів), і у нагороду він отримує «Інструкцію повернення».

Будь-який герой псі-літератури завжди прагне повернутися «додому», тобто у свою власну свідомість, що текстуально виражається у переродженні суб'єкта (новела «Третина вод, третина слів, третина кімнат» [4, с. 273-313]). О. Данилін, аналізуючи виникнення подібного феномена у зв'язку з розширеними станами свідомості, називає його перинатальним переживанням, і на підтвердження своєї думки звертається до міркувань С. Грофа, засновника трансперсональної психології. С. Гроф твердить, що перинатальні переживання на рівні символічно-духовному полягають у переживанні смерті-відродження: «Страждання і агонія досягають кульмінації в переживанні тотального знищення на всіх рівнях – фізичному, емоційному, інтелектуальному, етичному і трансцендентальному <...>. Зазвичай це ілюструється швидкою послідовністю змін образів, пов'язаних із подіями минулого і сьогодення суб'єкта. Здається, що весь його світ

колапсує і втрачаються всі раніше значимі для нього точки відліку. Це переживання зазвичай називають смертю ЕГО» [3, с. 171].

Протагоніст Іздрика у завершальній новелі знаходиться у відповідному стані, зустрічаючись зі своїм віддзеркаленням (не слід плутати з двійництвом!): «Нічого не відаючи...ні як не діючи...ні на що не чекаючи...і такий кінець...і не одержати ніякого пояснення...і жодних оплесків...бо там немає оплесків...лише тиша і якісь прілі речі...прілі, бля, речі...ну його на хуй...це смерть» [4, с. 290]. Окрю проходить крізь 12 дверей, і 13-та перероджує його наново. Принциповим є те, що метафора закритої двері і задзеркалля була характерна для першої хвилі психоделійної революції, взираючи на три її джерела, які виокремлює О. Данилін [3]: це – окультизм, сюрреалізм та психоаналіз. Чому на картинах С. Далі у жіноче тіло вмонтовані двері, шухлядки та ящики: «Це – образ відкритих дверей підсвідомості», – відповідав сам Далі. У Маніфесті сюрреалістів 1924 р. стверджувалось: «Розширення пізнання, відмикання його дверей відчувається як звільнення життя» [3, с. 94]. Ю. Іздрік часто експлуатує сюрреалістичні маркери: дзеркала і топос *інакшості*, алюзії на твори Л. Керрола (епізод з чаюванням, хворобливий заєць-наркоман), а також «безумство і його інфернальні образи. Візії сюрреалістів створили готовність сучасної культури сприймати психоделійні галюцинації як щось сповна природне, давно очікуване і знайоме» [3, с. 96].

Дисасоціативні розлади, божевілля (Окрю потрапляє у психіатричний шпиталь) та психоделія не виключають одне одного, проте і не постають ідентичними, оскільки психоделійний стан свідомості утворюється штучно і з конкретним наміром. Ю. Іздрік зводить разом «дім скорботи» раннього пострадянського зразка з психоделійним антуражем у новелі «High Technology». У цьому випадку психоделія має ознаки другої хвилі (1990-ті роки), зокрема впровадження топосу віртуального світу, крізь який множаться ідентичності протагоніста. Читаючи електронну пошту завдяки Transcross'у, що складається з LCD-кристалів-кульок, читач спостерігає за різними іпостастями-ідентичностями Окрю: Дерibas (псевдо Іздрика), Іржон, Езра. Згадка про LCD-кристали мимоволі відсилає нас до LSD, психотропної речовини; пошта апелює до «марок» (сленгова назва наркотичних таблеток).

У розглядуваній новелі Іздрік починає розбудовувати інший рівень творення ідентичностей. Згадка про Meoth, одну з коханок Окрю, є прямим (у друкованому тексті автор свідомо виділяє це курсивом) посиланням на твір В. Пелевіна, російського концептуаліста та піонера другої хвилі психоделійного дискурсу. Героїня англо-російського походження Мюс (Meoth) з циклу В. Пелевіна «Діалектика перехідного періоду з Нізвідки у Нікуди» (роман «Числа») виступає перед рафінованою публікою з

доповіддю «Новоросійський дискурс як симулякр соціального конструкту» [1]. Звідти ж Ю. Іздрік бере знакову фразу, що одночасно є як епіграфом до другого розділу «АМ™», так і маркером трансмутації ідентичностей: «**The discourse has shifted to the extent where you have to fuck off and die**» [4, с. 113]. Можна навести ще кілька прикладів: «Світило лагідне і неяскраве серпневе сонце, *сардини хмар пливли на південь*» [4, с. 202] (підкреслення моє – О.Ц.), де «сардини хмар пливли на південь» – перший рядок, що виник в уяві Вавілена Татарського з роману «Generation П» [8], спонукаючи стати «крійтором»; звернення до інструкції («Інструкція Повернення» у Іздрика / «Тіхомат-2» у В. Пелевіна), які починають керувати «тріпом» протагоніста, уведення персонажа Мурашиний Лев у розділі «Ритуали. Архетипи. Артефакти» та цитати з пелевінського «Життя комах», численні посилання на східні містичні практики (що також характерно для Пелевіна) тощо.

Проте у даному випадку не слід говорити про інтертекстуальність, так само, як не слід застосовувати це поняття до «шекспірівського питання» у «АМ™»: по-перше, автор, найімовірніше, звертається не до постаті В. Шекспіра, переформатування його творів та стилістики, а до продукту сучасного кінематографа (що характерно для концептуалістів) – однойменної екранізації Т. Стоппарда «Розенкранц та Гільденстерн – мертві» (1990 р.). По-друге, Ю. Іздрік здійснює спробу свідомо відмежування від російської моделі концептуалізму в обличчі В. Пелевіна, проговорюючи його тексти, а також перетравлюючи тексти інших представників сучасної російської літератури: епізод з невпізнанням самого себе у психлікарні (Окрю-Орки) схожий на подібну сцену з роману В. Єрофєєва «Життя з ідіотом», епізод із технічною у театрі відсилає до «Недотепа» С. Лук'яненко. З цього погляду, доречним є спостереження А. Єрофєєва стосовно групи Інспекція МГ: «У цьому автодіагнозі власної інфікованості вірусом психоделійного екстазу митці намагаються відрізнити себе як від партнерів у мистецтві 1990-х, які ставили собі на меті повне занурення у стихію галюцинацій, так і від попередників-концептуалістів» [3, с. 267]. Тобто Ю. Іздрік розбудовує власний концептуальний проект на засадах психоделії як прийому.

На завершення доречно навести міркування С. Матвієнко про розшифрування назви «АМ™»: «Значеннєвий діапазон ТМ звужено лише до двох значень. Та на жаль, це геть не спрощує ситуацію. Аби не розводитися марно про місткість обох – ось як це виглядає: ТМ abbr. 1. Transcendental Meditation 2. trademark» [7]. На нашу думку, завдяки наведеній словниковій статті ситуація, навпаки, спрощується. По-перше, О. Данилін, говорячи про другу хвилю психоделійної революції, згадує про рух трансцендентальної медитації, який було започатковано Махаріши Махеш Йогі у 70-х рр. ХХ ст. Найкращою рекламою для руху виявились адепти психоделії

«The Beatles», які розчарувались у LSD і почали практикувати ТМ [3, с. 207]. По-друге, *Trademark* є одним із головних обігрованих знаків у концептуалізмі, що, по суті, є реакцією на фетишизацію Речі. У зв'язку з цим, можна розшифрувати послання назви роману у новелах «I am TM» як «я є сертифікованим товаром», що окреслює у суто концептуальному обігрованні проблему втрати ідентичності у суспільстві споживання.

Отже, говорячи про психоделійну парадигму, ми простежили специфіку двох хвиль психореволюцій і відповідні їм формати психоделійної літератури, у яких проблема ідентичностей посідала центральне місце. Ю. Іздрик свідомо

відмежує себе від обох хвиль, творячи власний концептуальний проект і користуючись психоделією як прийомом, що: 1) трансформує будь-який культурний слід зсередини; 2) трансформує сам текст, функціонуючи як «десемантизуюча матриця»; 4) уможливило багаторівневе розщеплення свідомості та множення ідентичностей, які, фактично, зберігають свою автономність на різних наративних пластах, але позначені деперсоналізацією та трансмутацією. Продуктивним може виявитися подальше дослідження психоделійного дискурсу у зв'язку з альтернативними художніми системами, наприклад, виявлення психоделії у творчості В. Єшкілева.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балод А. Иронический словарь А ХУЛИ (по Пелевину) [Електронний ресурс] / А. Балод. – Режим доступу : <http://pelevin.nov.ru/stati/o-iron/1.html>.
2. Гланц Т. Психоделический реализм (Поиск канона) / Т. Гланц // НЛО. – 2001. – № 5. – С. 263–279.
3. Данилин А. Г. LSD. Галлюциногены, психоделия, феномен зависимости / А. Г. Данилин. – М. : ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – 522 с.
4. Іздрик Ю. АМTM / Ю. Іздрик. – Харків : Вид-во Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 184 с.
5. Курицын В. Н. Русский литературный постмодернизм / В. Н. Курицын. – М. : ОГИ, 2000. – 288 с.
6. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма / Н. Б. Маньковская. – СПб. : Алетейя, 2000. – 348 с.
7. Матвієнко С. Трансцендентальна медитація над шахівницею [Електронний ресурс] / С. Матвієнко. – Режим доступу : <http://www.potyah76.org.ua/potyah/?t=62>.
8. Пелевин В. Generation «П» / В. Пелевин. – М. : Изд-во Вагриус, 1999. – 302 с.
9. Повсткін Є. Партія, розіграна над прірвою [Електронний ресурс] / Є. Повсткін. – Режим доступу : http://kut.org.ua/books_a0082.php.
10. Сафронова Л. В. Постмодернистский текст: поэтика манипуляций / Л. В. Сафронова. – СПб. : Изд-во Метрополис, 2009. – 212 с.
11. Словарь терминов Московской концептуальной школы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yanko.lib.ru/books/dictionary/m-k-sh/slovar-m-k-sh.htm>.
12. Эпштейн М. Н. Постмодерн в России : литература и теория / М. Н. Эпштейн. – М. : ЛИА Р. Элинина, 2000. – 367 с.
13. Dickins R. Early musing on the definition of psychedelic literature [Електронний ресурс] / R. Dickins. – Режим доступу : <http://psypressuk.com/2009/03/04/psychedelic-literature-toward-a-definition-history/>
14. McCausland G. M. The post-Soviet condition: Cultural reconfigurations of Russian identity [Електронний ресурс] / G. M. McCausland. – Режим доступу : http://etd.library.pitt.edu/ETD/available/etd08092006233144/unrestricted/McCausland_etd2006.pdf.